

MALA CRNA GORA

Aleksandra Vuković

The author writes about the Durmitor village called Small Montenegro (Mala Crna Gora) trying to see through the secret of this place's spirit carried by its inhabitants, their native cohabitation with nature and the fatalism of human destinies. She attempts to draw parallels with the characters from works of Tomas Man, Dostoyevsky and other writers, but also simultaneously questions herself and finds in her life philosophy the traces of that spirit which reached her consciousness through education and childhood memories.

Naše kratko ljeto. Ponekad ga čekamo nedjeljama, mjesecima. Bez pretjerivanja. Trebalo bi da je već došlo, u stvari svugdje je već došlo, samo ga ovdje nema. Kad konačno dođe, ne stignemo, nekako, ni da mu se obradujemo ni da mu se radujemo. Prođe za tren i onda ponovo čekamo snijeg. Snijeg brže dočekamo...

Negdje u maju, obično, posljednji put za tu zimu, „džadom“ kroz naše selo prođe čistač. Tačnije, ne prođe pravi „čistač“, nego prođe „utovarna“, koja je, u stvari, „utovarna kašika“, ali ono „kašika“ izostavljamo. Dugo nisam pravila razliku. Ne zato što ih je teško razlikovati, nego zato što nisam imala naviku, koju sada marljivo pokušavam da steknem, da mi ta razlika bude važna. Čujem i meni već dobro poznato brujanje motora mašine koja se zaputila prema vrhu, prevoju, Štuocu i znam da se probija put prema Maloj Crnoj Gori. Mašina se čuje više dana. Prođe ujutru, vrati se popodne. Moje komšije znaju uvijek tačno

vrijeme kada je prošla naviješ i tačno vrijeme kada se spustila odozgo. To znaju i kada nisu kod kuće. Nije mi jasno kako... Mašina se danima bori s visokim nametima, siječe ih, smiče snijeg s puta i pravi ogromne snježne zidove ondje gdje je najviše namelo. Na nekim mjestima ne može se ni naslutiti kuda tačno put prolazi i tada se, između brda i ambisa, čisti gotovo otprilike, udara se u kamenje, u stijene u tamnocrvenu zemlju... I onda, jednoga dana, saznamo da je put preko Štuoca, „proštuoca“, kako se kod nas kaže, probijen...

U maju često kolima odem do podnožja Malog Štuoca, putem kroz šumu još uvijek prepunu snijega. Sunce, njegovi pravi i kosi zraci, prisojna o osojna strana, šuma u koju ne dopire... Na putu prema selu Bosača, u šumi, snijeg gotovo netaknut. Ako dobro ne otopli, zadržaće se do juna. A iznad Bosače, na osunčanim stranama koje se penju prema Malom Štuocu, procvjetali remnici – naši planinski jasmini, gardenije, agrumi u cvatu, svečeva loza, kraljica noći... Sve zajedno. Bijeli krupni cvjetovi, sačinjeni od puno sitnih, mirišljavih cvjetića, svakoga maja unesu beskrajnu radost u moj život. Vrate me u djetinjstvo, u godine kada sam prvi put osjetila njihov miris. Vrate me u mnoga moja mediteranska proljeća i ljeta, u mirise u kojima sam, tamo, njihov miris tražila. Ne treba mnogo, pa da se suvi sjeverac moje planine od koga je vazduh nestvarno proziran i stijene i vrhovi preoštri i nadohvat ruke, pretvori u sjeverac koji kroz svjetlucavi maslinjak čije plišane grane okreće čas na lice, čas na naličje, donosi miris čitave šume divljih narandži u cvatu na bijele kamičke puste jonske plaže. Ili da jugo, rashlađen snijegom s vrhova i karlica Durmitora, ali ipak jugo koji obrise muti, umekšava, kao gotovo istog jednog takvog dana, jedan isti jugo, iz dvorišta kalabrijskog sela sagrađenog visoko u brdu s koga pogled puca na zelenu ustalasanu ravnici, istu kao Jezera, ili s verande trošne kuće u staroj četvrti Joanine, ispuni vazduh mirisom nježnog jasmína... Isti mirisi, ista tuga u riječima i u

melodiji pjesama, iste žene, prerano izborane i prerano obučene u crninu. Slušam u kolima, prema Štuocu, kalabrijske pjesme na italijanskom „greko“ dijalektu, pjesme Italijana grčkog porijekla. Sjetnim glasovima juga pjevaju o žalosti, o ljubavi, o mornarima koji s brodova istovaruju teret u nekim dalekim lukama Turske i Španije... Slušam pjesme grčkog Epira u kojima se pjeva uz tužni klarinet. Trideset devet žena, Sulićanki, pred zulumom Ali Paše, bacilo se niz epirske stijene s djecom u zagrljaju... „Pozdravljam te, siroti svijete, pozdravljam te, živote slatki, i tebe, nesrećna otadžbino, pozdravljam te zauvijek...“... Slušam jasne, zvonke glasove naših guslara... Sve te pjesme pristaju stijenama mog Durmitora...

Naše kratko ljeto čekamo dugo, ponekad na jesen kažemo da ga te godine nismo ni imali, ali meni, kakvo god da jeste, ono počne onog trenutka kada čistač pročisti put preko Štuoca, put prema Maloj Crnoj Gori, i traje sve dok prvi zimski snijeg Štuoc ponovo ne zatrpa. „Kuće niske, ko puste kasarne, ljeta nam kratka, a zime beskrajne...“, kaže jedna grčka pjesma. Beskrajne su zime svima čiji je život neprestana borba. Bilo gdje da žive...

Sve dok se put do Male Crne Gore ne pročisti, osjećam tjeskobu u sebi. Tu, preko planine, odakle sa zapada dugo poslije zalaska sunca čudno svijetli čitavo nebo, žive ljudi, moji zemljaci, koji po nekoliko mjeseci godišnje ne mogu nikud iz svog sela. Snijeg zatrpa sve puteve koji do njih vode i dok ne dođe proljeće s Male Crne Gore kreće se samo kad je nevolja i nikad sam... Ove zime na Maloj Crnoj Gori prezimilo je četrdesetpetoro ljudi. „Četrdespetero“, kažu Malocrnogorci. Gotovo svi ti ljudi u poodmaklim su godinama i narušenog su zdravlja i gotovo svi imaju gdje da odu i imaju gdje da zimuju, ali neće. Ne mogu bez svog sela. Ne radi se tu o staračkoj tvrdoglavosti, izvoljevanju. Njihovo je selo, prosto, čitav njihov život, život proveden u borbi, u radu, u puno stradanja i u malo radosti koje su dočekali od djece i dočekuju od unuka...

U maju, kada se put proštuoca pročisti, turisti počinju džipovima da obilaze Durmitor. Prođu Mali Štuoc, Dolove, Vodice, Veliki Štuoc, s lijeve strane ostave Nadgorje, Čaire... dođu do Male Crne Gore, pa putem prema katunu, prema Ogradama, do Zaboja, a onda krivinama i strminom do Sušice, pa na Nedajno... A „Od Nedajna do Zaboja sto krivina i zavoja!“... Dođu i televizijske ekipe da snime Malu Crnu Goru koja je, konačno, povezana sa svijetom i da svake godine postave njenim mještanima ista pitanja o teškoj zimi i o izolovanosti i da ispričaju istu priču o selu koje umire. Novinarke s juga u vječito neadekvatnoj obući i pretankoj odjeći, turisti u skupim planinarskim cipelama, za volanima moćnih džipova, koji sebi, sa zadovoljstvom, sigurna sam, strašno liče na poznate avanturiste sa TV kanala poput Diskaverija... A ja? Jesam li ja to možda drukčija?

Slučajno sam odabrala jednu livadu za svoju ljetnju drvenu kućicu. Svidjela mi se livada, svidio mi se pogled na, tad nisam ni znala, pet najviših crnogorskih vrhova, koje mi je nekoliko godina kasnije pokazao jedan od mojih prijatelja s Male Crne Gore. Nisam znala tada, kada sam odabirala baš tu livadu, ni to da će mi kroz koju godinu Malocrnogrci koji su sagradili kuće u blizini Žabljaka, ali, opet, na putu prema svom rodnom selu, biti komšije i da ću preko njih i ja, donekle, upoznati lijepu, posebnu i svakog divljenja vrijednu Malu Crnu Goru.

Sedam familija, velikih i malih, isprepletanih rođačkim vezama koje su često bliže po ujčevini nego po istom prezimenu, jer velike familije imaju i po nekoliko ogranaka, koji bi u nekom drugom selu, najvjerovatnije, već imali i svaki svoje prezime. Krvno najviše vezani za Pivu i za Tepca, odakle su dovodili nevjeste i gdje su slali odive. Mladi su se često sretali i zaljubljivali na vašarima, po susjednim selima, na velike crkvene praznike, a na Maloj Crnoj Gori na vašaru na Spasovdan. Često se

nisu ni sretali ni zaljublivali, nego su im roditelji ugovarali brakove, dobre brakove, ispostavljalo se, pune djece i provedene u slozi i u ljubavi. (Odavno sam povjerovala Tekeriju da su takvi brakovi ipak bolji od onih u koje se uđe vatreno...)... Kratkovječni ljudi. Jedan podatak kaže da prosječno žive pedesetak godina. Muškarci nešto malo manje, žene nešto malo više. Na ove brojke, valjda, utiče činjenica da je mnogo Malocrnogoraca stradalo neprirodnom smrću. Lavine, grom, pomet, litice... oružje od koga se muško ne odvaja, jer niti može niti smije da se odvoji, koje je u njihovom životu, u kome nema prostora za kompromise, znalo da prekрати i onome što mu je gazdu uvrijedio ponekad samo jednom nepromišljenom riječju, i gazdi samom, kad sa sobom, često zbog sitnice, više ne može... Surov život i surov svijet. I prema sebi i prema bližnjem. Drukčije se nije moglo opstati. A u srcu... U srcu stidljivo nježno. Kao u srcu oca što kradom miluje i ljubi sina jedinca koji spava, dobro pazeći da ga ne probudi i ne oda se. Šta će mu nježnost!? Ona bi mu samo naškodila!... Svi smo različiti i to treba da prihvatimo, tako nas uče oni što znaju, a mi to znamo i bez njih, samo što je i nama, kao i njima, šta god oni pričali, teško da različitost razumijemo. I svi smo, opet, isti i jednaki u srećnom globalnom selu, u kome će nesreća uskoro biti samo slučajnost, baš neka loša sreća, i to nas uče... Tako je i na Maloj Crnoj Gori. Svi su po nečemu različiti, moraju biti, i svi su po nečemu, po mnogo čemu, isti, i to moraju biti. Njihove različitosti i sličnosti, međutim, nije odredio ni objasnio niko iz daleka, već sama priroda, sam život, samo njihovo selo...

Jedna jedina riječ, dakle, često je znala da košta života. Rekla bih da ta činjenica objašnjava nevjerovatnu odmjerenu i suprotnost Malocrnogoraca kada je govor u pitanju. Na Maloj Crnoj Gori djeca su uvijek od malena učena šta smiju, a šta ne smiju

da izgovore i da ispričaju. Rastući, sama su dolazila do zaključka šta se još, osim onoga što su ih roditelji naučili, smije, a šta ne smije reći. Rana koju je drug nanio često se krila od oca, da otac ne bi otišao kod drugovog oca da pita zašto mu se sin krvav kući vratio i da, riječ po riječ, očevi ne bi upali u nevolju... Izuzetna odmjerjenost i promišljenost u priči, toliko nestvarna u današnjem hvalisavom vremenu, bila je prva osobina koju sam kod Malocnogoraca, s čuđenjem, primijetila. Ni mi, ostali Durmitorci, nismo pretjerano pričljivi i hvalisavi, ali u gotovo svim našim pričama, u nekom od slojeva koji nisu blizu površine (i čija dubina zavisi od „mudrosti“ govornika), postoji diskretna poenta koja ističe neku našu sposobnost i vrlinu. Kod Malocnogoraca toga nema. Ako i hoće da se pohvale, što se često ne dešava, oni to urade jasno i glasno, ali nikada ne potcjenjuju sagovornika, prikrivajući samohvalu u dubini svoje priče. I u svakoj prilici, i kada se raduju i kada tuguju, ti ljudi znaju da kažu baš ono što treba kazati, izabranim i lijepim riječima, bez ijedne suviše. Slušajući ih, svaki put nanovo potvrdim sebi da se suptilnost, pouzdano, uči u porodici, u selu, i svaki put pomislim da sigurno ne postoji ni mjesto ni situacija u kojima se oni ne bi snašli, ili u kojima bi se „obrukali“. Nikome od njih, bez obzira na školu koju jeste ili nije završio, ne bi mogle da se dese „greške“ koje se u današnjem vremenu neprekidno dešavaju „školovanim diplomatama“ i političarima. Ma samo bi im dobar prevodilac trebao, mada bi, ruku na srce, prevodioca dovoljno dobrog za njih bilo teško pronaći! Nerazdvojiv je od njihove stvarne mudrosti i odmjerjenosti i savršen smisao za humor. Iako su živjeli u uslovima znatno težim od teških uslova u kojima žive svi Durmitorci, Malocnogorci su sigurno najraspoloženiiji stanovnici ovoga kraja. Bez obzira na nedaće, na stradanja, na teške poslove koji, kad im se priđe tako kako im

oni prilaze, opterete ne samo tijelo, nego i dušu i često čovjeka prebrzo sagore, bez obzira na „surovost“, maloprije pomenutu, vedrine, dobrog raspoloženja, smijeha i šale kod njih je uvijek na pretek. Radi se neprestano, rad je već u krvi i bez njega život ne bi imao smisla, ali mjesta samosažaljevanju, pesimizmu, ili proklinjanju okrutne sudbine nema...

A radi se, zaista, neprestano, s nekom gotovo neprirodnom energijom, jer jedino na taj način red kome oni teže može da bude uspostavljen. U malocrnogorskim dvorištima, bilo gdje da se nalazila, sve ima svoje mjesto. Drva su uvijek složena i nikad ih ne fali, ograda uvijek uspravno stoji, trava je uvijek pokošena i u njoj nema ni kamička. U njihovim sušarama i mljekarima sve je poređano pod konac i tu ne može svak da uđe. Buljuci su im napredni, lijepi, bijeli kao snijeg, vrtovi posijani prije svih ostalih durmitorskih, sijeno nikad pokislo, uvijek na vrijeme spremljeno za zimu, i za dvije zime, ako zatreba... Kuće u selu, i gornjem i donjem, i kolibe na katunu, male, drvene kuće u stvari, koje su u drugoj polovini prošlog vijeka sagrađene umjesto starih koliba, da bi bilo bolje, jer sve, ako može, a često i ako ne može, mora da bude bolje, mirišu na čisto, izribano drvo i na mlijeko koje se vari u blistavom posuđu, iako struje na katunu nema, a voda se, i u selu i u katunu, izvlači iz čatrnja. I muškarci i žene – vojnici. Dobro izvježbani vojnici koje je vjekovna borba za opstanak naučila da vremena za gubljenje nema, da sve mora da se uradi najbrže i najbolje ako se misli preživljavati...

Selo i katun na širokoj brežuljkastoj zaravni, a oko zaravni ledena bespuća Durmitora, Štuoc i dva bezdana, kanjoni Sušice i Tare. Kuće na pašnjacima i livadama okruženim četinarskom šumom. U dvorištima u selu stari javori što ljeti prave dubok hlad. Preko Sušice pivska sela, a na zapadu, u daljini, u Bosni, Volujak i Maglić... Turci nisu stizali do Male Crne Gore. Nisu

uspijevali. Selo su branili i priroda i njegovi hrabri stanovnici, i muškarci i žene. Žene su, priča se, oburvavale stijenje u kanjonu Sušice i tako sprečavale dolazak u selo neželjenima. Malocrnogorci Turcima nisu porez plaćali i zato im je knjaz Nikola, nekoliko godina poslije prisajedinjenja, u selu sagradio crkvu. Samo je oholi Dedaga, bijesan zbog očeve pogibije i željan osvete, uspio s vojskom da upadne na Malu Crnu Goru, preko Štuoca, i da uhvati osamnaest njenih momaka. Jedan od njih uspio je da mu utekne i da se bos, po snijegu, iz Plužina vrati u selo, a ostali su stradali. „S Crne Gore do Ravnoga, od sedamnaest nijednoga...“ Hrabri su i izuzetno sposobni ratnici bili Malocrnogorci i na Skadru i na Mojkovcu i u Drugom svjetskom ratu i svoju hrabrost često su životom plaćali...

Pouzđano se ne zna kada su prvi stanovnici naselili Malu Crnu Goru. Pretpostavlja se da je to bilo prije, otprilike, tri vijeka. Postoje priče o dolasku malocrnogorskih familija i o njihovoj prošlosti prije Male Crne Gore. Gotovo se sigurno zna koja je familija došla prva, ali ne postoje dokumenta da potvrde podatke iz tih priča. Ono što se može ustvrditi i bez dokumenata jeste da su oni koji su nekad naselili Malu Crnu Goru morali biti u nekoj velikoj nevolji. Lijepo, prostrano, ali hladno, bezvodno, od svijeta izolovano mjesto nije se bez nevolje biralo za selo...

Gotovo četristo živjelo je u Maloj Crnoj Gori prije pedesetak godina. Šezdeset pari volova u selu, kažu. Šezdeset! A volovi?! Životinje važnije od svih ostalih! I da ogrev i građu izvuku, kubik ko od šale, i da sijeno prevuku, i da pooru... Tri hiljade ovaca imala su malocrnogorska domaćinstva. Svaka travka se kosila, da stoka ima čime da se prehrani, a u nerodnim godinama kosilo se i po planini i u kanjonu, oko Sušičkog jezera. Sijeno se iz Sušice konjima izvlačilo u selo... Ljeta! Lijepa, kratka ljeta! Svako dočekano s radošću, iako se zna da će u žurbi i

brizi za tren proći. Kad nema snijega, rode, nijedan posao nije težak! U maju se iz sela isprtljava u katun, a krajem septembra se iz katuna sprtljava u selo. I danas, kao i nekada, iako stoke više gotovo nema. A iz katuna su nekada, danas više ne, svakog jutra kretali čobani i čobanice u planinu, u stijene u čija se udubljenja od groma krije i sa čijih se vrhova u snovima leti. Svako sa svojim buljukom... Pitam moje prijatelje jesu li se gore oni družili, jesu li zajedno čuvali, a oni se smiju. A šta ja mislim!? Pa gdje se ljubavilo, nego za ovcama!? To je ljepota bila! I igralo se, i pjevalo, svake srijede i subote na vesele se išlo. I kakve su to pjesme bile, a ne ove danas! Radilo se, teški su bili životni uslovi, puno teži nego danas, ali je bilo naroda i sve je bilo drukčije. Svak je znao šta mu je posao. Danas sve imamo, sve nam se pred kuću donese, više se po bijelo brašno u Foču ne ide, ali nas je malo i zato je mnogo teže nego nekad. Šta ako se zaslabi, šta ako se nešto desi? Nema ko da pomogne!... Na Maloj Crnoj Gori premnogo se nesreća dešavalo i premnogo je žena sa po petoro – šestoro siročadi ostajalo bez muške zaštite, ali je uz njih bila porodica i bilo je i čitavo selo da pomogne, koliko god može. I kuća da se sasiječe, i sijeno da se namiri i stoka da se prihvati... Uvijek su pomagali jedni drugima Malocrnogorci. Na mobu se išlo i ljudima s kojima se ne govori. Kada bi neko zimi zaslabio, pravila su se nosila, prikivale su se daske dvanaeskom, prekrivale jorganom i onda se kretalo. S bolesnikom, s trudnicom, s povrijeđenim momkom preko Štuoca. Dvanaeska često nije pomagala da nosila izdrže pod teretom... Iz sela je u takvim slučajevima kretalo više ljudi. Što više, to bolje. Kretali su svi koji su mogli, ponekad i po njih trideset. I pred djecu su kretali zajedno, da ih sačekaju na Štuocu kad se djeca za praznike upute sa Žabljaka, a mećava nosi, Durmitor huči, mogu zalutati i pomesti se. Jer mnogi su se proštuoca pomeli...

San u mećavi u koji se tone kada se poslije lutanja bjelinom, čudnog lutanja u krug, izgubi snaga. Najljepši san koji se može sanjati i iz koga se rijetko budi. Hans Kastorp nekim se čudom iz njega probudio i kasnije ga se sjećao, zapamtio je svoj san donekle sličan snovima, istim snovima dvojice junaka iz dva romana Fjodora Mihailoviča. San o zlatnom, idiličnom, nevinom vijeku mlade Evrope. Buđenje iz tog sna o iskonu Evrope, junacima Dostojevskog jasno nagoviještava početak njene propasti... I na Štuocu bi se mogao usniti san sličan ovima, samo taj san ne bi bio sanjan pod uticajem pametnog, sirotog Setembrinija, malog, tragičnog jezuite Lea Nafta, ili slike Klod Lorena. „Akid i Galateja“ – „...plavi, nježni talasi, ostrva i stijene, obala u cvijeću, čarobna panorama u daljini, sunce na zalasku koje mami – to se riječima ne može opisati. Tu je zapamtio svoju kolijevku evropsko čovječanstvo, i misao o tome kao da je ispunila i moju dušu zavičajnom ljubavlju. Ovdje je bio zemaljski raj čovječanstva: bogovi su silazili s neba i rođavali se s ljudima... O, tu su živjeli divni ljudi! Oni su ustajali i tonuli u san srećni i nevini...“ priča Stavrogin... Na Štuocu bi se sanjao život. U tom ledenom snu, iz koga se kod nas ne budi kao u Davosu, ne bi moglo biti ni mora ni pretoplog sunca. Previše su daleko. I zato ni ljudi u njemu ne bi mogli biti ni previše raspjevani i bezbrižni, ali bi slika ljudi na rascvjetalim planinskim livadama koje mirišu na med, umornih i brižnih ljudi, ali ipak srećnih i raspoloženih u svojoj iskonskoj nevinosti, bila najvažniji i, gle čuda, istinit dio divnog sna o Zlatnom vijeku – najnevjerojatnijeg maštanja „od svih što su postojala, ali za koje su ljudi davali cijeli svoj život i sve svoje snage, za koje su umirali i ginuli proroci, bez kojeg narodi ne žele da žive i ne mogu čak ni da umru!“... Tražeći bolji život, odlazili su često iz svoga sela Malocnogorci. Bez obzira na starije seobe koje nisu bile male,

selo se održavalo i ostajalo pravo, veliko selo, sve negdje do sredine druge polovine prošlog vijeka. Tada su stvari naglo počele da se mijenjaju, mogućnosti za odlazak bilo je sve više i selo je brzo počelo da se osipa... Smijem li da kažem „zli dusi“? Ne smijem. Nemam ja na to pravo. Ako čak i jeste Fjodor Mihailovič dobro prepoznao ateizam, imoralizam i nihilizam kao zle duhove koji će Evropu zauvijek probuditi iz sna o Zlatnom vijeku i ako čak i zaista baš ti njegovi zli dusi jesu stvorili, ili makar doprinijeli stvaranju tijelu lakšeg i dužeg života koji udobnostima mami, a, u stvari, unosi nemir u dušu, lišava je mirnog sna i samo joj produžava agoniju, ja ne mogu da kažem Malocnogorcima da nije trebalo da odlaze iz svoga sela u kome su tonuli u san srećni i nevini. Nemam ja na to pravo i ne mogu ja da znam šta je njima bilo bolje, jer težinu života na Maloj Crnoj Gori i malocnogorske nesreće ja nisam osjetila. Imam međutim pravo, pa makar i griješila, da se uvijek nasmiješim gledajući Malocnogorce koji svakoga dana, čitavo ljeto, bilo gdje da žive i kao niko od nas ostalih, jure kolima putem pored moje kuće prema svom rodnom selu, i da pomislim, s radošću, kako su oni ljudi koji su imali sreću da baš i samo na Maloj Crnoj Gori, takvoj kakva je bila i čije samo ime neminovno navodi misli na iskonski san čitavoga našeg naroda, okuse makar dio najveće maštarije, makar dio zemaljskog raja čovječanstva, koji ih je, jednom zauvijek, iako toga možda i nisu svjesni, opio i vezao za njihovo selo...

Imala sam prijateljicu. Prijateljstva se ne vagaju i svaki pravi prijatelj najbolji je i najviše se voli, ali ponekad sudbina u posebnom trenutku pošalje posebnog prijatelja koga nijedan drugi prijatelj ne bi mogao zamijeniti. Prijateljica o kojoj sada pišem ušla je u moj život iznenada i snažno, kratko se u njemu zadržala i iz njega otišla neočekivano – sve baš malocnogorski...

Poseban prijatelj odmah se prepozna, osjeti se, prosto, da je prijateljstvo s njim već negdje određeno, bezrezervno mu se povjeruje od prvog trenutka poznanstva i s krotkošću i zahvalnošću sopstveni mu se život preda u ruke, jer nema nikakve sumnje da će veoma dobro znati šta s njim da radi. Moja prijateljica s lakoćom mi je unijela red u život u kome je moja postojbina, kako se ispostavilo meni potpuno nepoznata, već bila napravila popriličnu zbrku. Sve moje analize, dileme, beskonačna samoispitivanja, toliko svojstvena svima nama, sobom preopterećenim i, u krajnoj liniji, sebičnim, „modernim“ ljudima, uspješno je rješavala jednom rečenicom. Promišljenom rečenicom, ali bez sumnji i dilema. I nisam joj se samo ja bezrezervno predala u ruke. I moje dijete, moja ćerka, koja se prije toga nikome nikad nije predavala, prvi put u životu bez pogovora i s poštovanjem prihvatila je svaki dobijeni savjet. Vjerovatno je u ovome presudnu ulogu imala podrška koju je na samom početku našeg poznanstva dobila u vezi sa stavom prema ostaloj djeci, podrška koju od mene nije dobijala, jer su svi moji savjeti, iako sam dobro znala da na Durmitoru ne mogu kao Geteova Ifigenija na Tavridi računati na to da je Toas Vajmarac, zagovarali, kako bi Šiler rekao, „Ljepšu humanost naših novih običaja“... „Ma šta nemoj!? Vрати ti ako te ko udari! I ti udri! Nikad prva ne diraj, ali ne daj na se.“... Naučila nas je mnogo čemu. Moja je ćerka uz nju postala hrabro dijete, koje se ni vuka noću ne boji, čak ni onda kada tragovi na snijegu oko kuće puno liče na vučje. Postala je razumno i raspoloženo dijete, uvijek zadovoljno onim što ima i spremno da pomogne... Naša dobra prijateljica brinula se o nama kao što se brinula o svojoj djeci, o svojoj braći, o bratskoj djeci, o unučićima. U njenom životu bilo je mjesta za sve nas koje je voljela, svakog trenutka imala je na umu sve naše probleme i potrebe, a samo o sebi i o svojim potrebama nikada nije razmišljala...

Desetak minuta hoda dijelilo je naše kuće i nije bilo te mećave i tog leda koji su mogli da nas spriječe da se sretnemo. U dugim zimskim večerima slušala je s pažnjom moje priče i pričala mi o svom životu, najviše o svom selu i o svojoj mladosti. Divila se znanju i žalila je što nije mogla da nastavi školu, a bila je najbolji đak. Možda bi joj život bio lakši. U učionici je sjedjela pored učitelja, pomagala mu i sa đacima iz starijih razreda. U četvrtom razredu osnovne škole prekinula je školovanje. Trebalo je ići van sela, a nije se moglo. Njoj je tako bilo određeno, a najstarijeg brata nikako nisu mogli da natjeraju da uči! Smijale smo se dok je pričala o tome kako je on na sve načine pokušavao i uspijevaio da pobjegne iz škole. Puno ga je voljela. Požrtvovanog, vrijednog, pametnog i duhovitog seljaka, koji je čitavo djetinjstvo proveo maštajući o dobrim volovima... Pamtim njene priče o radu, o kosidbi, o mobama, o vašarima, udovicama – vučicama, koje su, potpuno žrtvujući sebe, uspijevale da djecu izvedu na pravi put, o malocrnogorskim redovničkim mlinovima na Sušičkom potoku, o pećinama u Durmitoru, o sasijecanju kolibe u katunu, o jutarnjem kasu s Male Crne Gore do Bosače i natrag, na stričevom konju koga je samo ona smjela da uzjaše, o tome kako je kao dijete bila zadužena da sluša vijesti na radiju dok su ostali radili u livadi, jer je ocu najbolje od sve djece umjela da ih prepriča, o vrijednoj i pedantnoj majci, koja je, kao i ostale žene iz sela u Sušicu nosila aljine – vunene tkanice i velence, na pranje i o tome kako se jednom za svoj sapun, koji je bila zaboravila, iz katuna majka vratila u Sušicu. Sat hoda niz kanjon, a, bogami, i dva sata uz kanjon. Za sapun... Zajedno smo gledale fotografije njene porodice. Za svaku je imala priču, svakom događaju pamtila je datum. Suze su joj tekle niz lice dok je pričala o rođenoj braći i braći od stričeva koje je mlade izgubila... Žao mi je što sve njene priče nisam zapisala. Nisam tada ni slutila da nećemo imati vremena da im se vraćamo.

Jednog sunčanog drugog januara došla je kod nas. Nije odmah ušla u kuću, prvo je okidala snijeg s naših drvenih stepenica grdeći nas što dangubimo i što ga već same nismo okidale. Dugo smo sjedjele, pričale i smijale se, pravile planove za proljeće... S vrata sam je pogledom ispratila dok je niz prtinu krupnim korakom, pomalo povijena, žurila prema ulici...

Prošle su dvije i po godine od tada. Moja ćerka i ja i dalje veoma često jedna drugu upitamo „šta bi nam sad rekla Kata?“. Uvijek znamo šta bi nam rekla i prema tome i postupimo, ili se jedna drugoj zasmijemo, kao što bi se i Kata zasmijala. I držimo se svega čemu nas je naučila. Pravične jesmo, umijemo iskreno da volimo, ali umijemo... umijemo i da kažemo, i da se borimo za sebe, sviđalo se kome, ili se ne sviđalo. I kompromise ne pravimo, pa kako god!